

TRABZON TARİHİ YAZIMI MESELESİ VE AHMET LÜTFİ’NİN “TRABZON TARİHİ” (1876-1950)

Melek ÖKSÜZ*

ÖZ

Osmanlı Devleti’nde şehir tarihçiliği geleneğinin başlangıcını Şakir Şevket’in “Trabzon Tarihi” (1877) adlı eseri oluşturmaktadır. Onun bu cesaret ve gayreti kendisinden sonraki dönemde Trabzon Tarihi yazımı meselesini hep gündemde tutmuştur. Tarih-i Osmanî Encümeni’nin kurulması, Trabzon’da da bir şube oluşturulmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında İnönü ve Akın Mecmuaları başta olmak üzere, pek çok dergi ve yayınlarda da bu mesele tartışılmıştır. Hamamizade İhsan Bey, Baki Cinemre, Abdullah Günel ve daha pek çok kişi yazdıkları yazılarla bu konuyu sürekli irdelemişlerdir. Bu makalede Trabzon Tarihi nasıl yazılmalıdır problemine tarihin sayfalarından ışık tutulduktan sonra, Trabzon Sultanisi Tarih öğretmenlerinden Ahmet Lütfi tarafından yazılan, fakat basılmamış olan “Trabzon Tarihi” isimli çalışma, Osmanlıcadan yeni Türk alfabesine çevrilerek bilim dünyasının dikkatine sunulmuştur. Ahmet Lütfi’nin bu çalışması, Şakir Şevket’ten itibaren gelişen süreçte, Trabzon tarihinin yazımı meselesine katkı sunabilecek niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Şehir Tarihçiliği, Şakir Şevket, Ahmet Lütfi, Trabzon Tarihi

THE QUESTION OF WRITING TRABZON’S HISTORY and AHMED LÜTFİ’S TRABZON TARİHİ (HISTORY OF TRABZON) (1876-1950)

ABSTRACT

Şakir Şevket’s *Trabzon Tarihi* (History of Trabzon) represents the beginning of the tradition of city historiography in the Ottoman Empire. His courage and effort kept the issue of writing history of Trabzon on the agenda after his period. The establishment of “Tarih-i Osmanî Encümeni” ensured that a related branch was established in Trabzon as well. In the earlier years of the Turkish Republic, the issue was also discussed in many periodicals and publications, particularly in İnönü and

---

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON.

Akın periodicals. Hamamizade İhsan Bey, Baki Cinemre, Abdullah Günel and lots of others addressed the issue in their writings.

In this paper, we first tried to throw a light to the issue of how to write history of Trabzon. Secondly Ahmet Lütfi's unpublished Trabzon Tarihi, has been translated from the Ottoman Turkish into modern Turkish alphabet and presented to the attention of scholarly world. Ahmet Lütfi's study seems to have the quality of contributing the issue from Şakir Şevket's time up to now.

Keywords: City historiography, Şakir Şevket, Ahmet Lütfi, the History of Trabzon

Giriş

Tarih bilimi sadece askerî ve siyasî olayları değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel unsurları da içermektedir. Bu bağlamda tarih araştırmaları içerisinde şehir tarihçiliği önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim son yıllarda ön plana çıkmaya başlayan şehir tarihi yazma geleneği, batı toplumlarına göre bizde biraz daha geç başlamış; ancak Meşrutiyetten sonra, gündeme gelmiştir¹. Bunun ilk örneğini de Şakir Şevket'in² yazdığı Trabzon Tarihi adlı eser oluşturmaktadır. 1877 yılında İstanbul'da basılan bu eser Türkçe yazılmış ve yayınlanmış ilk şehir tarihi özelliğini taşımaktadır. Bu eser Cumhuriyet devrinde, Trabzon Halkevi'nin yayın organı olan İnan Mecmuası'nın 26 Kasım 1946 tarihli sayısından itibaren, Cevdet Alap tarafından yazı dizisi

¹Şakir Şevket; *Trabzon Tarihi*, Haz:İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon 2001, s.26; Ayrıca Osmanlı Devleti'nde tarihçilik ve tarih anlayışı için bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev: Coşkun Üçok, Mersin 1992; Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der: Oktay Özel, Mehmet Öz, Ankara 2000, s.93-117; Victor L. Menage, "Osmanlı Tarihçiliğinin İlk Dönemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der: Oktay Özel, Mehmet Öz, Ankara 2000, s.73-91; İbrahim Şirin, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı'nın Gelişimi", *Pax Ottomana*, Ed: Kemal Çiçek, Ankara 2001, s.543-579; Ahmet Aydın, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı", *Türkler*, C. 11, Ankara 1999, s.417-425; Fahmettin Başar, "İlk Osmanlı Tarihçileri", *Türkler*, C. 11, Ankara 1999, s.409-416; Zeki Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1985, s.1584-1954.

² Şakir Şevket'in hayatı hakkında bilgi için bkz. Şakir Şevket, *a.g.e.*, s.12-25; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.3, İstanbul 1988, s.1764-1765; Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*, C.I, Trabzon 1993, s.131-135; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994, s.361; Murat Yüksel, *Şakir Şevket'in Trabzon Tarihi'nden Sayfalar ve Şevketname-i Osmanisi*, Trabzon 1993, s.6; Veysel Usta, "Trabzon Tarihi Yazarı Şakir Şevket Bey, Hayatı, Eserleri ve Hakkında Söylenilenler", *Kıyı Dergisi*, Sayı:38, Yıl:4, Mayıs 1989, s.8-9.

olarak ele alınmış ve tefrika edilmiştir. Ardından Kemal Karadenizli 1954'te eseri yeni yazıya aktarmış; bütüncül olarak, ama özet halinde Trabzon Tarihi adı ile yayınlamıştır³. İsmail Hacifettahoğlu yeni yazıya aktarılmış şekliyle eserin tamamını 2001 yılında Türkçe literatüre dâhil etmiştir.

Şehir tarihçiliğinin ilk örneğini oluşturması açısından bu eser oldukça önemli gözükmetedir. Çünkü o döneme kadar Trabzon tarihi hakkında yazılmış Türkçe tek bir eser mevcut değildi. Oysa Trabzon tarihine ilişkin başka dillerde yazılmış pek çok kitap mevcut idi⁴. Trabzon'un yetiştirmiş olduğu önemli bir kültür adamı olan Şakir Şevket bu boşluğu doldurmak amacıyla bir Trabzon Tarihi yazmaya karar verir⁵.

Osmanlı Dönemi

Şakir Şevket, eseri hazırlamaya başladığı andaki durumunu ifade ederken; kaynak bulmakta ciddi bir problem yaşadığını, Trabzon hakkında Yunanca ve Ermenice yazılmış eserlerde bilgi bulunduğunu, ancak Türkçe kaynak sıkıntısı çektiğini; hatta Trabzon gibi önemli bir şehrin fethi ile ilgili bile Osmanlı kaynaklarında yeterli bilginin mevcut olmadığını ifade etmektedir. Şakir Şevket, bütün bu zorluklara rağmen mücadele azminin kaybolmadığını, yabancı kaynaklara da başvurarak gelecek nesillere bir yadigâr olarak eserini bırakmayı amaçladığını belirtir⁶.

Şakir Şevket'in eseri kendi döneminde ve Türk Tarihçiliğinin metot kitaplarında oldukça takdirle karşılanmış, ancak tenkitlerden de nasibini almıştır. Eleştiriler genellikle yabancı kaynaklardan faydalanma noktasına odaklanmaktadır⁷. İlyas Karagöz, Şakir Şevket'in, kendi kitabından 50 yıl önce yayınlanan Fallmerayer'in "Trabzon Tarihi" adlı eserinden habersiz olmasını eleştirerek "Nasıl ki Türkiye'de Trabzon için yazılan ilk tarih Ş. Şevket'in kitabı ise, batı dünyasında ve bütün dünyada Trabzon için yazılan

³ Şakir Şevket, *a.g.e.*, s.30-33; Usta, *a.g.m.* s.8

⁴ Bunlardan bir tanesi de Trabzon Rum İdadisi Tarih öğretmeni Sava Yuvanidis'in Rumca olarak yazdığı ve 1870 yılında İstanbul'da basılan Trabzon Tarihi kitabıdır. Bkz. V.Baki Cinemre, "Eski Trabzon'a Dair- I", *İnan Mecmuası*, Sayı:1,Yıl:1, Mayıs 1937, s.21; Abdullah Günel, "Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?" *İnan Mecmuası*, Sayı:48, Ocak 1949, s.4; Şakir Şevket, *a.g.e.*, s.23.

⁵ Şakir Şevket, *a.g.e.*, s.22-23.

⁶ Şakir Şevket, *a.g.e.*, s.23-25.

⁷Yapılan eleştiriler hakkında bkz. Usta, *a.g.m.*, s.8-9; Halil Edhem, *Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri*, Haz:İsmail Hacifettahoğlu, Trabzon 2001, s.17 vd.

ilk eser de Alman profesörü Fallmerayer'in kitabı olmuştur" iddiasıyla ortaya çıkmaktadır⁸. Eleştiriler Şakir Şevket'in, ilk defa olarak Türkçe Trabzon Tarihi yazma başarısını ve bunun Türk tarihçiliğinde bir ilk olma özelliğini gölgeleyebilecek nitelikte değildir. Burada üzerinde durulması gereken esas nokta bu eserin Türkiye'de şehir tarihi yazımı geleneğini başlatmasıdır. Eksiklikleri değil. Hangi çalışmayı çağdaş bilimin metot süzgecine koyarsanız koyun az ya da çok eksik ve yanlışları bir şekilde görülebilir. Bizim yapmaya çalıştığımız, pek çok araştırmacının da üzerinde durduğu gibi, bu eserin şehir tarihçiliğimizin yazımında bir ilk olma özelliğine önem vurgusu yapmaktan ibarettir.

Diğer bilimsel disiplinlerde olduğu gibi modern tarihçiliğin gelişiminde dünyada ve Türkiye'de 20. yüzyılda önemli mesafeler alınmıştır. 1910'da Tarih-i Osmanî Encümeni adlı derneğin kurulması, Türkiye'de çağdaş anlamda tarih araştırmalarının başlaması açısından oldukça önemli bir aşamayı⁹.

Bu kurumsallaşma ile eş zamanlı olarak Trabzon tarihi yazımı ile ilgili önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Trabzon'la ilgili yeni belge ve bilgilerin ortaya çıkması ve tarihçilik alanındaki gelişmeler, Trabzon tarihinin yeniden yazılması meselesini gündeme getirmiştir¹⁰. Bu meseleye katkıda bulunanlardan birisi tarih, arkeoloji ve nümizmatik dallarında uzman olan Halil Edhem Eldem'dir¹¹.

Halil Edhem, Tarih-i Osmanî Encümeni Trabzon Şubesi azası olan Hamamizade İhsan Bey'e¹² Trabzon Tarihini geniş bir biçimde yeniden yazma teklifinde bulunmuştur. Halil Edhem, Mehmed Aşık Efendi'nin, Evliya Çelebi'nin ve Kâtip Çelebi'nin eserlerinde Trabzon ile ilgili bilgilere yer verdiklerini, ancak bunların eksik ve kısa olduğunu belirtmiştir. Ayrıca her ne kadar Şakir Şevket'in yazdığı bir Trabzon Tarihi mevcut ise de o tarihten sonra konu ile ilgili bazı incelemelerin yapıldığını, yeni bilgilerin elde

⁸Bkz. İlyas Karagöz, "Trabzon Tarihi İçin Düşündüklerim", <http://www.karalahana.com./makaleler/tarih/trabzon-tarihi-icin-dusunduklerim.htm>.

⁹ Derneğin kuruluşu ve kurucuları hakkında bkz. Arıkan, *a.g.m.*, s.1584-1594.

¹⁰ Şakir Şevket, *a.g.e.*, s.29.

¹¹ Halil Edhem'in hayatı hakkında bkz. Halil Edhem, *a.g.e.* s.30-42.

¹² Hamamizade İhsan Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Musatafa İsen-Rıdvan Canım, *Hamamizade İhsan, Hayatı-Eserleri ve Divanı*, Ankara 1989; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994. İ.Gündağ Kayaoğlu, "Hamamizade İhsan Hayatı ve Eserleri", *Kıyı Dergisi*, , Sayı:26, Yıl:3, Mayıs 1988, s.8-11; Hüseyin Albayrak, *Tarih İçinde Trabzon Lisesi*, Trabzon 1987, s.122-124.

edildiğini, dolayısıyla da İhsan Bey'e daha mükemmel bir eser yazabileceğini söyleyerek onu yüreklendirmeye çalışmıştır¹³.

Hamamizade İhsan Bey de, 15 Teşrin-i Sani 1911 tarihinde Envar-ı Vicdan Dergisi'nde "Tarih-i Osmanî Encümeni Trabzon Şubesi ve Trabzon Tarihi Meselesi"¹⁴ başlıklı bir yazı ile bu konudaki fikirlerini beyan etmiştir. Hamamizade İhsan Bey, Osmanlı Tarihi yazımı için pek çok önemli şehirde olduğu gibi Trabzon'da da bir komisyon oluşturulduğunu ve bu komisyonun "Trabzon Tarihi"ni yazmakla görevlendirildiğini belirtmekteydi¹⁵.

Hamamizade İhsan Bey, oluşturulan komisyonun meşgul, işi gücü olan kişilerden kurulu olduğunu, dolayısıyla çoğunun Trabzon'da dahi bulunmadığını, bir araya gelmenin zor olduğunu belirterek " *Şu halde, böyle vukuftan ziyade dolaşmaya, uğraşmaya daimi bir faaliyete müftekir işlerde ağır kimselerdense az çok malumatlı gençlerin, mesela birkaç müstaid idadi mezununun daha ziyade muvaffak olacakları aşikârdır*" tavsiyesini yapmaktaydı¹⁶.

Yazının devamında Hamamizade İhsan Bey, Trabzon hakkında bilgi edinmenin önemini şu cümlelerle ifade ediyordu: " *...Memleketimizi tanımak ihtiyacı... Bu o kadar mühim ve acil bir ihtiyaç ki, bütün varlığımızı olduğu gibi göstererek, bizi hayatımızın, inkılâbımızın -böyle sırf siyasi değil- esasi bir inkılâbın ameli ve medeni safhalarından geçirecek, mülki ve umrani bir idarenin ilmi ve iktisadi bir siyasetin tamamisini zamin olacaktır*"¹⁷.

Hamamizde İhsan Bey, durumun muhasebesini bu şekilde yapar ve tarihimizi başkalarından öğrenmek zorunda kalmış olmağımızı hazin bir durum olarak niteler. Ancak bunun, altından kalkılamayacak bir iş olmadığını söyleyerek cesaret aşılaktan da geri durmaz: " *Kendi vatanının, kendi evinin şad u neşad esrarını böyle yâd ellerden işitip duymak bilmem ki bize ne vakit dokunacak. Ne zaman giran gelecek. Hâlbuki -seviyemize göre- bunları bilmek öyle büyük bir ilim ve vukufa iftikar etmez. Bunlar, bizim mütenevvir geçinen kalil bir hizbimizden başka vasati kısmımızdan birçoğunun biraz gayret, biraz himmetle ve ilerisine varılırsa biraz sabır ve taham-*

¹³Halil Edhem a.g.e.,s.49-51.

¹⁴Bu yazı Osmanlıca'dan yeni Türk alfabesine aktarılarak okuyucuların dikkatine sunulmuştur. Bkz. Melek Öksüz,"Tarih-i Osmanî Encümeni Trabzon Şubesi ve Trabzon Tarihi Meselesi", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, C.II, (25-26 Mayıs 2005) Trabzon 2007, s.803-813.

¹⁵ Öksüz, a.g.m., s.803-804.

¹⁶Öksüz, a.g.m., s.804.

¹⁷ Öksüz, a.g.m.,s. 805.

*mülle yapılabileceği işlerdir. Eğer istersek, biz bunları bulunduğumuz yerden, yaşadığımız muhitten pek de ayrılmayarak her yandan heyetimsi arkadaşlarla hem de bir yük dıymadan, bir zevk, bir eğlence gibi başa çıkarırız.*¹⁸

Hamamizade İhsan Bey, yazının devamında 1909 yılında Trabzon ve civarının tarihini toplamak fikrini bazı ilgililere açtığını, onların da çok ilgi ve alaka gösterip yardım vadinde bulduklarını; hatta bu konuda çalışmak amacıyla geceleri kendi evinde toplanmayı dahi kararlaştırdıklarını, ancak bunun gerçekleştirilemediğini dolayısıyla bu büyük hizmetin sonuçsuz kaldığını üzülenek belirtmektedir.¹⁹

Hamamizade İhsan Bey bu yazısında o günün şartlarında Trabzon tarihi ile ilgili başvuru kaynaklarını tespit eder²⁰ ve bu kaynakların aranıldığına çoğunun bulunabileceğini ve bazılarının tercüme edilerek ve incelemek yeni bir Trabzon tarihi yazılabilir iddiasını ortaya atar. Bu şekilde bir yöntemin takip edilmesiyle hem Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Osmanlı Tarihi için Trabzon'a dair istediği bilgilerin tedarikinin yapılmış olacağını hem de Osmanlı Tarihi içerisinde Trabzon'a daha geniş bir yer ayrılacağını dile getirir²¹.

Hamamizade İhsan Bey, Trabzon tarihini yazmak hususunda zihinlere yerleşmiş olan sorulara cevap ararken, çeşitli dillerde yazılmış eserleri tetkik etmek gerekliliğinin özellikle üzerinde durmaktadır. Bunlarla birlikte Trabzon'un folklorik, ekonomik ve coğrafi özelliklerini dikkate alarak şehir tarihi yazıcılığına analitik bir yaklaşım önermesinde bulunmaktadır.²²

Cumhuriyet Dönemi

Trabzon Tarihi yazımı ile ilgili tartışmalar 1930'lu yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Bu bağlamda ilk dikkatimizi çeken, Vefa Baki'nin Akın Mecmuası'nda başlattığı bir yazı dizisidir. Vefa Baki "*Ödenecek Bir Borç Daha*" başlıklı yazısında, bir kişinin milli tarihini bilmesinin yanı sıra yaşadığı, doğup büyüdüğü şehrin tarihini de bilmesinin bir ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, Trabzon'un tarihi hakkında yabancıların daha çok şey bildiklerini, bizim ise bu konuda, onlardan eksik olup onların

¹⁸ Öksüz, *a.g.m.*, s. 806.

¹⁹ Öksüz, *a.g.m.*, s. 807.

²⁰ Bu kaynaklar için bkz.Öksüz, *a.g.m.*, s.808-809.

²¹ Öksüz, *a.g.m.*, s.809.

²² Öksüz, *a.g.m.*, s.809-812.

verdiği bilgilerle yetindiğimizi, bu konuda yetkinliği olanlara sorumluluk yükleyerek, özel vurgu yapmaktadır.²³ Baki, yazısında ödenecek borcun ne olduğunu da şu şekilde anlatmaktadır: “Bizde de milliyet duygusunun ışığında, bütün medeni milletlerin yükselmeye doğru ilk hamlelerinde yaptıkları gibi aslını araştırma, temelini bulma emekleri çoktan başlamıştır. Ancak, hars ve manevi kudret istikbalinin tohumlarını serpmek için maziye doğru yapılan bu umumi inişte her vatan parçası kendi mazisini araştırıp bularak, geçmiş devrelere ilmin nurunda gün göstererek, vatanın o köşesine yığılmış kalmış mazi karanlığına bir fener dikmelidir. Trabzon için dileğim de budur, ödenecek borç buna diyorum. Evet bu da bir borcumuzdur. Bugünkü neslin gelecek nesillere karşı borcudur.” Baki, yazısında yapılacak ilk işin “tarih yazmak” değil “Trabzon tarihine vesika tedariki ve malzeme tesbiti” olduğunu söylemektedir.²⁴ Baki, “Ödenecek Bir Borç” başlıklı yazısında ise, bahsettiği borcun nasıl ödeneceğini anlatmaktadır. Ona göre, öncelikle araştırma konusunu devrelere bölmek ve her devreyi ait olduğu kaynaklardan araştırmak gerekmektedir. Bu bağlamda, Trabzon tarihinin de genel görüş itibarıyla 6 devreye bölünebileceğini ifade etmiştir.²⁵ Baki bu yazısında, Trabzon’un Yunanlı sömürgecilerden önce mevcut olduğunu ve tarihinin milattan 2 bin sene evveline kadar çıkabileceğini belirtir. Böyle yapıldığı takdirde, Trabzon’un Sinop’tan gelen Yunanlı sömürgeciler tarafından kurulduğu bilgisinin yanlışlığı ortaya çıkartılmış olur iddiasını ortaya koyar.²⁶

Yazar, “Ödenecek Borç” başlıklı yazısında, Trabzon tarihinin devrelerini ve özelliklerini kısaca açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda; Xenophon’un Trabzon’a gelişinin önemini, Roma devrinin Trabzon’un hayatında en önemli devreyi oluşturduğunu, Bizans döneminde ise Trabzon’da önemli tarihi eserlerin yapıldığını vurgular. Komnenler döneminin en alâka uyandıran devir olduğunu ifade ettikten sonra; Türk devrinin kolay olmamakla birlikte ilk gününden itibaren aydınlatılmasının mümkün olabileceğini iddia eder²⁷.

²³ Vefa Baki, “Ödenecek Bir Borç Daha”, *Akın Mecmuası*, Sayı:5, Haziran 1932, s.2.

²⁴ Vefa Baki, *a.g.m.*, s.3.

²⁵ I. devir: Sinop’tan gelen Yunanlı sömürgecilerden önceki devir, II. devir: Yunanlı sömürgeciler devri, III. devir: Roma devri, IV. devir: Bizans devri, V. devir: Komnen devri, VI. devir: Türk Devri, Bkz.Vefa Baki, “Ödenecek Bir Borç”, *Akın Mecmuası*, Sayı:6, 15 Haziran 1932, s.4-5.

²⁶ Vefa Baki, *Ödenecek Bir Borç*, s.5.

²⁷ Vefa Baki, “Ödenecek Borç”, *Akın Mecmuası*, Sayı:7, 1 Temmuz 1932, s.5-6.

Baki, “*Trabzon Tarihi İçin*” başlıklı başka bir yazısında ise, ödenecek olan borcu kimin ödeyeceğini ve bunu nasıl yapacağını açıklamaya çalışmıştır. O, Trabzon tarihinin yazımı işinde malzeme toplamanın ferdi bir iş olmayıp, grup sorumluluğu gerektirdiğini belirtir. Bu işin nasıl yapılacağı konusunda yol gösterirken de, eski Yunan ve Roma dönemine ait eserlerden batı dillerine çevrilmiş eserlerin toplanabileceğini tavsiye ederek sadece Trabzon değil, biraz daha geniş bir coğrafyada; mesela Anadolu’ya ait eserler içinde dahi bilgiler aranabileceğini hatırlatır²⁸. Bu yazısında, incelediği eserlerin bibliyografyasından Trabzon ve tarihinden bahseden 60’dan fazla eser tespit ettiğini ifade eder. Eserlerin yabancı dilde olduklarını, ancak bunları tercüme edebilecek kişilerin mevcut olduğunu ve bu çalışmanın ortaklaşa yapılabileceğini söyler²⁹.

Baki, yazısının sonunda “...ödenecek borcun kitap parası olarak maddi tarafı da var, onu kim ödeyecek?” diyerek bu kitapların belirli bir para karşılığında temin edildiğini de hatırlatır³⁰.

1930’lu yıllarda Trabzon tarihinin yazımı meselesine katkı anlamında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Trabzon Halkevi’nin yayın organı olan İnan Mecmuası yayınladığı makale ve verdiği haberlerle bu konuya önemli katkılar sağlamıştır. Derginin “Ülkü ve Kültür Hareketleri” başlıklı sayfasında yer alan haberler bu konuda yapılan çalışmalar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Derginin 2. sayısındaki bir haberde, Trabzon tarihini hazırlamak üzere Trabzon’da “Tarih Encümeni” adı ile bir kurumun oluşturulduğu belirtiliyordu. Abdullah Günel, Asım Atabay, Baki Cinemre, Ziya Sadi Altıkulaç, İhsan Nemli, Mebrure Sefik, Musip Murguz’dan oluşan heyetin başkanlığını İhsan Nemli yürütecekti.³¹ Aynı sayıda, oluşturulmuş olan komitenin Trabzon tarihi ile ilgili çalışmalarına başladığından da bahsediliyordu.³² Bir başka haber olarak ta, 22.05.1937 Cumartesi akşamı Umumi Müfettişlik Maliye Müşaviri Hayrettin Ziya Taluy’un Trabzon Tarihine dair bir konferans verdiği okuyuculara duyurulmaktaydı³³.

Trabzon tarihi yazımı tartışmalarına ve çalışmalarına öteden beri bu

²⁸ Vefa Baki, “Trabzon Tarihi İçin” *Akın Mecmuası*, Sayı: 8, 15 Temmuz 1932, s.2.

²⁹ Vefa Baki, “Trabzon Tarihi İçin”, s.3.

³⁰ Vefa Baki, “Trabzon Tarihi İçin”, s.3-4.

³¹ “Ülkü ve Kültür Hareketleri”, *İnan Mecmuası*, Sayı:2, Haziran 1937, s.31.

³² “Ülkü ve Kültür Hareketleri”, *İnan Mecmuası*, Sayı:2, Haziran 1937, s.32.

³³ “Ülkü ve Kültür Hareketleri”, *İnan Mecmuası*, Sayı:2, Haziran 1937, s.32

konuyla ilgili olan Vefa Baki Cinemre önemli katkılar sağlamıştır. Cinemre, İnan Mecmuası'nda "Eski Trabzon'a Dair" başlıklı yazı dizisi ile Şakir Şevket'in kitabını da tartışmaya açmıştır.

Cinemre, bu yazı dizisinde, Rumca tarih kitaplarında Trabzon'un kuruluşunu Greklere bağlama gayretinin yer aldığını ve bunun Pontuşçuluk faaliyetleri ile ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Yazısında devamla, Trabzon'u kuruluş ve tarih sahnesine çıkış bakımından Grekliğe mal edenin sadece Yuvanidis olmadığını, ondan önce de bazı Rum tarihçilerin aynı iddiayı dile getirdiklerini, hatta Yuvanidis'den sonra da Şakir Şevket'i kastederek bazı tarihçilerin hiçbir tetkike ihtiyaç duymadan Grek kaynaklarındaki bilgileri alıp kullandıklarını eleştirel bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır³⁴. Ancak başka tarihçilerin bu gafletten sıyrılarak, Trabzon'da Greklerden önce Türk kabilelerinin yerleşik olduğunu ifade ettiklerini, böylece Trabzon'a isnat edilen yaygın görüşü yıktıkları değerlendirilmesinde bulunmaktadır. Cinemre, Greklik ya da Yunanlılık meselesi ile ilgili olarak yapılacak olan çalışmalarda "Trabzon'u tesis etmişlerdir" yerine "Trabzon'a da gelmişlerdir" ifadesinin kullanılması gerektiğinin üzerinde özellikle durmaktadır.³⁵ Yazar, o yıllarda yeni ortaya atılmış olan "Türk Tarih Tezi"ne bu görüşleriyle sıkı sıkıya bağlı olduğunu da böylelikle göstermiş oluyordu.

Cinemre, koloni kurmak amacıyla Karadeniz'e gelen Yunanlıların, boş olan bir yere yerleşmeyeceklerini, dolayısıyla Yunanlılardan önce Trabzon'da mutlaka bir canlılığın ve ticari gayelere elverişli bir işleğin olması gerekliliğini sav olarak ileri sürmektedir³⁶. Cinemre'nin üzerinde durduğu diğer bir husus ta, Trabzon'un ismi meselesidir. Nitekim Trabzon'un isminin kalesinin şekline izafeten verildiği görüşünden hareketle, Greklerin buraya geldikleri zaman kale ile çevrili bir şehir bulduklarını ve böyle bir isim verdiklerini, aksi halde kendilerinin kurmuş oldukları bir şehirde mevcut olmayan kaleye göre isim veremeyeceklerini belirtmektedir³⁷.

Böylelikle Cinemre, Trabzon'un Yunanlılardan çok evvel en aşağı milattan 2 bin sene önce Orta Asyalı kavimler tarafından kurulduğu görüşüne dâhil olduğunu ifade etmektedir. Cinemre, İnan Mecmuası'ndaki ikinci yazısında Charles Texier ve onun "Küçük Asya" isimli eserini okuyucularına

³⁴ V.Baki Cinemre, "Eski Trabzon'a Dair- I", *İnan Mecmuası*, Sayı:1, Mayıs 1937, s.21.

³⁵ Cinemre, *a.g.m.*, s.22.

³⁶ Cinemre, *a.g.m.*, s.23.

³⁷ Cinemre, *a.g.m.*, s.23-24.

takdim eder ve yukarıda özetlemiş olduğumuz tezinde ısrar eder. Texier'in eserinin Trabzon ile ilgili kısmının aynen tercümesini verirken, asıl yapılması gerekenin bu eserdeki bilgilerin diğer bilgilerle karşılaştırılması ve daha derinleştirilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Fakat bu konuda yeterince kaynak olmadığını da belirterek zaman içinde ele geçen kaynakların biriktirilmek suretiyle bu işin yapılabileceğini şu sözlerle ifade eder: “*Bütün bunlarla beraber, Trabzon tarihini yakın veya uzaktan alakadar eden her kayıt ve malumat bir gün yazılacak olan o tarihe malzeme olarak elbet lâzımdır. Ve benim de şimdilik müstakbel bir Trabzon müverrihine ithafen yazmaya çalıştığım bundan ibarettir*”³⁸.

Cinemre, İnan Dergisi'ndeki diğer yazılarında, Texier'in eserindeki, Trabzon tarihi ile ilgili bilgilere atıfta bulunmuştur. Bu bağlamda, Xenophon'un Trabzon'a gelişi, buradaki halk ile olan münasebetleri ve halkın yaşantısından bahsedildiğini vurgular³⁹. Devamında Trabzon'un Pont kralları ve serbest şehir dönemi, Gotların Trabzon'u istilaları ve Roma döneminde Trabzon'un durumu ile ilgili bilgilerin de önemli yer tuttuğunu belirtir⁴⁰. Ayrıca Trabzon'da Bizans döneminden ve Doğu Karadeniz Bölgesine yönelik Müslüman akınlarından da bahsedildiğini okuyucularına duyurur⁴¹.

Cinemre'nin yazılarından sonra, dergide Trabzon tarihi ile ilgili olarak başka yazı dizileri de yayınlanmıştır⁴². Haliloğlu Hakkı Tuncay da, İnan Mecmuası'nın Ocak 1945 tarihli sayısından itibaren “Trabzon Adı Üzerine Bir Araştırma” başlıklı yazı dizisi ile Trabzon tarihi meselesine katkı sağlar. Hakkı Tuncay, bu yazısında Trabzon'a bu ismin verilmiş meselesi üzerine Şakir Şevket, Texier, Aşık Medmed, Halil Edhem gibi pek çok kişinin

³⁸ V.Baki Cinemre, “Eski Trabzon'a Dair-II”, *İnan Mecmuası*, Sayı:2, Haziran 1937, s.21-25.

³⁹ V.Baki Cinemre, “Eski Trabzon'a Dair-III”, *İnan Mecmuası*, Sayı:4, Ağustos 1937, s.24 -26.

⁴⁰ V.Baki Cinemre, “Eski Trabzon'a Dair-IV”, *İnan Mecmuası*, Sayı:5, Eylül 1937, s.23-25.

⁴¹ V.Baki Cinemre, “Eski Trabzon'a Dair-V”, *İnan Mecmuası*, Sayı:6, Birinci Teşrin 1937, s.19-21.

⁴² Bunlardan bazıları için bkz. M.Kemal Yanbey, “17nciAsır Ortalarına Doğru Trabzon” *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:1, Yıl:1, İkinci Kanun 1942, s.24 -28; M. Kemal Yanbey, “Onyedinci Asırda Trabzon Tarihine Bir Bakış” *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:4, Yıl:1, İkinci Kanun 1943, s.25-27; Nesib Yağmurdereli, “Eski Yıllarda Trabzon'da İçtimai ve İktisadi Hayat”, *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:22, Yıl:3, Ocak 1946, s.9-11; Nesib Yağmurdereli, “Eski Yıllarda Trabzon'da İçtimai ve İktisadi Hayat”, *İnan Mecmuası*, Sayı:23, Mart 1946, s.6-7; Nesib Yağmurdereli, “Trabzon Valileri”, *İnan Mecmuası*, Yeni Seri, Sayı:16, Yıl:3, Ocak 1945, s.6-9; Nesib Yağmurdereli, “Trabzon Valileri”, *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:17, Yıl:3, Mart 1945, s.32-35; Abdullah Günel, “Trabzon'dan Tabii ve Tarihi Portreler” *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:3, Yıl:1, Birinci Teşrin 1942, s.3-14.

görüşlerine yer verir. Ayrıca Halil Edhem'in kitabındaki 20 eserlik bibliyografyaya da Trabzon tarihi ve coğrafyası ile ilgileneceklere yardımcı olur düşüncesiyle yazısının sonuna ilave eder⁴³.

Hakkı Tuncay dergideki ikinci yazısında, Trabzon isminin ilk ve eski şeklini ortaya koyarak bu ismin Türkçe bir isim olduğunu iddia eder⁴⁴. Diğer yazılarında Trabzon kelimesinin etimolojik açıdan incelenmesine devam eder. Bu incelemeler neticesinde, karşılaşılan adların birçoğunun Sümer adları ile benzerlik gösterdiğini ifade ederek bu dil izleri sayesinde Trabzon'un kuruluş tarihinin M.Ö. 756'dan çok daha öncelere götürülebileceğini söyler⁴⁵.

Aynı tarihlerde Şakir Şevket'in eserinin bir kısmı, onun ismiyle İnan Mecmuası'nın 26 Kasım 1946 tarihli sayısından itibaren "Trabzon Tarihi" başlığı ile yayınlanmaya başlar. 46-47. sayılarda fetihten sonra Trabzon'da yapılanlar ve fetihle ilgili rivayetlerden bahsedilir⁴⁶. 48. sayıda, o dönemdeki Trabzon'daki mevcut okullardan, eserlerden ve Akçaabat Nahiyesi'nden bilgiler yer alır⁴⁷.

Derginin 51-52. sayılarında ise, Trabzon'un o günkü durumu Şakir Şevket'in eserinden anlatılır. Bölgede yetişen ürünlerden, Ahi Evren Dede gibi eskiden bölgede tanınmış kişilerden bahsedilir⁴⁸.

Aynı dergide Abdullah Günel de "Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?" başlıklı yazısı ile Trabzon Tarihi tartışmalarına katılmıştır. Günel, bu zamana kadar yapılan çalışmaların pek ilmi değer taşımadığını ifade ederek Şakir Şevket'in Trabzon Tarihi'ne şu şekilde eleştiriler yöneltir: "*Şakir Şevket Efendi'nin maruf kitabı, nihayet Harcalem toplanmış rivayetlerden ve çoğu dillerde dolaşan efsanelerden başka bir şey değildir. Böyle olmakla beraber*

⁴³Haliloğlu Hakkı Tuncay, "Trabzon" Adı Üzerine Bir Araştırma-I, *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:16, Yıl:3, Ocak 1945, s.15-22.

⁴⁴Haliloğlu Hakkı Tuncay, "Trabzon" Adı Üzerine Bir Araştırma-II, *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:17, Yıl:3, Mart 1945, s.19-24.

⁴⁵Haliloğlu Hakkı Tuncay, "Trabzon" Adı Üzerine Bir Araştırma-IV, *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:20, Yıl:3, Eylül 1945, s.22-24; Haliloğlu Hakkı Tuncay, "Trabzon" Adı Üzerine Bir Araştırma-V", *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:21, Yıl:3, Kasım 1945, s.14-16; Haliloğlu Hakkı Tuncay, "Trabzon" Adı Üzerine Bir Araştırma-V, *İnan Mecmuası*, Yeni Seri Sayı:22, Yıl:3, Ocak 1946, s.20-22. (Bu yazı dizisi toplam 6 diziden oluşmaktadır. Fakat 6. dizide yine "V" rakamı kullanılmıştır.)

⁴⁶Şakir Şevket, "Trabzon Tarihi", *İnan Mecmuası*, Sayı:46-47, Kasım-Aralık 1948, s.20-21.

⁴⁷Şakir Şevket, "Trabzon Tarihi", *İnan Mecmuası*, Sayı:48, Ocak 1949, s.17-18.

⁴⁸Şakir Şevket, "Trabzon Tarihi", *İnan Mecmuası*, Sayı:51-52, Nisan-Mayıs 1949, s.4-5.

*bu dahi büyük bir himmet eseri sayılmaya layıktır. Hiç olmazsa ciddi bir hamlenin derli toplu bir mahsulüdür ve Trabzon adına yazılmış Türkçe, hemen biricik kitaptır*⁴⁹. Günel, Şakir Şevket'ten sonra ciddi anlamda bir çalışma yapılmadığını da ifade ederek, Trabzon tarihi gibi geniş bir alanı sadece şer'iyeye sicillerinde arayacak kadar dar çerçevelere girmenin anlamsızlığı üzerinde durur⁵⁰.

Trabzon tarihinin eski çağlardan itibaren çok geniş bir zaman dilimini kapsadığını hem Karadeniz'in hem de Anadolu coğrafyasının önemli bir mevkiini oluşturduğuna vurgu yapan Günel, ancak böyle geniş bir tarihin kısım kısım incelenemediğini, Falmerayer ve Komnenler örneğini vererek açıklar⁵¹. Texier'in ve Yuvanidis'in kitaplarından da bahseden Günel, bu çalışmaların ya Trabzon tarihinin bir devresini aydınlatmaya yettiğini ya da bir takım iddiaları genişletmek amacıyla yazıldığı rezervini koyarak, yine de hepsinin Trabzon tarihi için kaynak değer taşıdığını ifade eder⁵².

Günel, Türk hâkimiyeti devri kaynaklarının toplanmasının Trabzon tarihi yazımına faydasını ise şu şekilde açıklamaktadır: *“Bundan sonra Türk hâkimiyeti devri belgeleri gelir ki onlar da fetihten bu güne kadar gelmiş ve birikmiş bulunan, konu ile ilgili bütün kayıtlar ve yazılardır. Bunlar şimdiye kadar derlenip toplanmamıştır. Naçiz düşünceme göre önce bu gibi malzeme ve belgeler bir araya toplanmalıdır. Ondan sonra tam bir Trabzon tarihi yazmak işi düşünülebilir”*⁵³.

Günel, böylesine büyük ve zor işin, bir kişinin gayret ve fedakârlığından beklemenin doğru olamayacağını, bunun altından kalkmanın kolektif bir çalışma gerektireceğini belirtir ve bundan sonra toplanan malzemeler üzerinde çalışmak meselesinin geleceğini, onun ise tamamıyla bir ilim ve ihtisas işi olduğunu vurgular⁵⁴. Bu tür işlerde kurumsal kimliğin önemine işaret eden ve böyle bir çatı altında çalışma yapılması gerektiğine inanan Günel, bu görevi layıkıyla, ancak Trabzon Halkevi'nin yapabileceğini düşünmektedir: *“Bugün için bu işi başaracak durumda olan bir yer varsa o da Trabzon Halkevi'dir. Evin kuruluş tarihinden beri bu fikir zaman zaman*

⁴⁹ Abdullah Günel, “Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?”, *İnan Mecmuası*, Sayı:48, Ocak 1949, s.3.

⁵⁰ Günel, “Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?”, s.3.

⁵¹ Günel, “Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?”, s.3-4.

⁵² Günel, “Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?”, s.4.

⁵³ Günel, “Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?”, s.4.

⁵⁴ Günel, “Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?”, s.4

ortaya atılmıştır. Fakat bugüne kadar ele alınması imkânı bir türlü bulunamamıştır. Önemli bir kültür merkezi olan Trabzon'da İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rumcadan tercüme yapabilecek kıymetli elemanlar ve öğretmenler, her zaman için mevcuttur. Bu gibi zevattan Halkevinde teşkil edilecek bir komisyon bu işi pekâlâ üzerine alıp, yavaş yavaş eserleri tercüme eder ve bir tarafta bulunacak tarih köşesine depo edebilirler, bir yandan Halkevi de Trabzon tarihini ilgilendiren bütün vesai temin ve tedarik etmekle komisyonun bu hayırlı işi devam ettirmesini düzenli olarak kolaylaştırmış ve en birinci hizmeti görmüş olur.” Bu görüşleriyle Günel, materyal toplama ve biriktirme işinin kurullanmasından sonra ancak Trabzon tarihinin yazılabileceğine inanmaktadır⁵⁵.

Cumhuriyetin ilk otuz yılı içerisinde Trabzon'da bu tartışmalar sürüp giderken bir taraftan da Trabzon Tarihi'ne ışık tutacak kitaplar yazılmaya devam etmiştir.⁵⁶ Bunlardan birisi de Muzaffer Lermioğlu'nun 1949'da yayınlanan Akçaabat-Akçaabat Tarihi adlı kitabıdır. Burada Lermioğlu Akçaabat'ın tarihini ele alırken, doğal olarak Trabzon tarihine de yer vermiştir. Lermioğlu kitabında Şakir Şevket'in, Trabzon'un ilk tarihini yazan kişi olması hasebiyle büyük öneme sahip olduğunu, fakat kendisinin ailesi ve soyu hakkında yeterli malumata sahip olunulmadığından yakınır.

Lermioğlu, Şakir Şevket'in eserini yazarken kaynak bulma sıkıntısından bahsettiğine kitabında yer verirken onun Rumca ve Ermenice kaynaklardan faydalanmasını bu dillere vakıf olmasıyla açıklamaktadır. Lermioğlu, Şakir Şevket'ten sonraki dönemde Trabzon Tarihi yazımı meselesiyle ilgili durumu da şu şekilde ifade etmektedir: “Ne kadar şayanı teessürdür ki, aradan yetmiş yıl kadar uzun bir müddet geçtiği, bu müddet içinde birçok kıymetli tarihçilerimiz yetiştiği, tarih ilmi bunca inkişafa mazhar olduğu halde herhangi biri tarafından Trabzon tarihi diye ikinci ve daha mütekâmil bir eser, neşir sahasına ve âmmenin istifadesine konmamıştır⁵⁷.

Lermioğlu, eserinde Akçaabat'ın tarihi hakkında bilgi verirken Şakir Şevket'in Trabzon Tarihini kaynak olarak kullanırken onun verdiği bazı

⁵⁵ Günel, “Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?”, s.4-5.

⁵⁶ Bunlardan bazıları için bkz. Ömer Akbulut, *Trabzon-Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler*, C:1, Trabzon 1955; M. Kemal Yanbey, *Trabzon'un Fethi*, Ankara 1952.

⁵⁷ Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş Hicret Hatıraları*, İstanbul 1949, s.46.

bilgileri eleştirmekten de geri durmamıştır⁵⁸.

Bu çalışmanın zaman diliminin dışında tuttuğumuz, Mahmut Goloğlu'nun, 1975'de yayınlanan "Trabzon Tarihi"⁵⁹ adlı eserini, Şakir Şevket'ten sonra Trabzon Tarihi yazımı meselesine katkı sağlayan en önemli eser olduğunu vurgulamak çok abartılı bir ifade sayılmayacaktır.

I.Meşrutiyet'ten Cumhuriyetin ilk otuz yılını kapsayan süreçte şüphesiz Trabzon tarihi ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda bu sürece biraz yukarıdan sadece kuşbakışı yöntemiyle baktık. Dolayısıyla bilmediğimiz ve göz ardı etmiş olduğumuz pek çok çalışmanın olduğunu düşünüyoruz. Bizim burada yapmaya çalıştığımız asıl şey bu hassasiyetten hareketle pek bilinmeyen bir çalışmayı ortaya çıkartarak bilim dünyasının takdirlerine sunmaktan ibaret kalacaktır. Bu da Ahmet Lütfi'nin basılmamış "Trabzon Tarihi" isimli çalışmasıdır.

Biz bu çalışmamızda Osmanlıca olarak kaleme alınan bu eseri, yeni Türk alfabesine aktararak ve yorumsuz olarak araştırmacıların, Trabzon Tarihi meraklılarının dikkatlerine sunuyoruz.⁶⁰

Bahsedilen çalışma 18 sayfadan ibaret olup, üzerinde herhangi bir tarih mevcut değildir. Ancak eserde verilen bilgilerden yola çıkılarak, bu çalışmanın 1919-1928 tarihleri arasında yazılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Ahmet Lütfi hakkında, Trabzon Sultanisi İbtidai kısmı Tarih öğretmeni olmasının dışında, henüz açıklayıcı, bir bilgiye ulaşamadık.⁶¹

Ahmet Lütfi bu çalışmasında, Şakir Şevket'in Trabzon Tarihi'ni kaynak olarak kullandığını ifade etmekle birlikte, kaynak göstermeden verdiği bilgilere bakıldığında başka eserlerden de faydalandığı anlaşılmaktadır. Ahmet Lütfi çalışmasını şu cümlelerle takdim etmiştir: "...işbu eser-i acizanemi, bu hususa dair yazılmış olan asar-ı eslafi ve mevcut asar-ı tarihiyeyi tetkik ve hülasa ederek kaleme aldım."

Trabzon şehir merkezine ait olan bu çalışma 5 başlık altında incelen-

⁵⁸ Bkz. Lermioğlu, *a.g.e.*, s.45-171.

⁵⁹ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Ankara 1975.

⁶⁰ El yazması olan bu eser, Veysel Usta arşivinde olup ilk sayfası ile müellif tarafından çizilen Yeni Cuma Camii resmi makalenin sonunda verilmiştir. Eserin transkripsiyonunda müellifin metnine sadık kalınmış, bazı yer adları ile tarihi şahsiyetlerin yanlış yazılmış olduğu tespit edilmesine rağmen herhangi bir düzeltme yapılmamıştır.

⁶¹ Bu konuda Trabzon Salnamelerine ve 1887-1987 yılları arasında Trabzon Lisesi'nde görev yapmış öğretmenlerden tespit edilebilenlerin yer aldığı "Trabzon Lisesi 100. Yıl Albümü"ne bakılmış, fakat bir bilgi bulunamamıştır (M.Ö)

miştir. “Mevki-i Coğrafisi” başlığı altında, Trabzon’un coğrafi özelliklerine kısaca değinilmiştir. “Kable’l-milad Trabzon” başlığı altında ise Trabzon’un milattan önceki dönemleri hakkında bilgi verilmiştir. Burada, Şakir Şevket’in eserinin ancak birkaç sayfasında tarihi hakikatlerin bulunduğunu ifade ederek, onu eleştirmektedir. “Bade’l-milad” başlığı altında Trabzon’un milattan sonraki dönemi hakkında bilgi verilerek Roma, Bizans ve Komnenler dönemi gelişmelerinden bahsedilmiştir. “Trabzon’un Fethi” olarak ayrılan bölümde, Fatih-Uzun Hasan münasebetleri ve fetih hazırlıkları, fethin gerçekleşmesi ve fetihle ilgili rivayetlere yer verilmiştir. “Trabzon’un Fethi-865” adlı son bölümde ise fetih sonrasında Trabzon’da yapılan faaliyetler hakkında bilgiler mevcuttur. Ayrıca Trabzon’da görev yapan valiler ve icraatları anlatılırken, Trabzon’da yer alan camilerden de okuyucular haberdar edilmeye çalışılmıştır.

Ahmet Lütfi’nin pek bilinmeyen bu çalışması, Şakir Şevket’ten itibaren gelişen süreçte, Trabzon tarihi yazımı meselesine katkı sağlayabilecek niteliktedir.

Trabzon merkezine ait olan işbu eser-i acizanemi, bu hususa dair yazılmış olan asâr-ı eslâfî ve mevcut asar-ı tarihiyeyi tedkik ve hülâsa ederek kaleme aldım. Vekâyi ve asâr-ı tarihiyesini henüz muhafazaya alıñmamış olan bizler için bu mevzular dâhilinde yapılacak olan tetkikat ve serd edilecek mütalaat yanlış olmasa da herhalde noksan olduğuna kaniim. Maa-haza memleketimizde inkişafa başladığını hasretle gördüğümüz faaliyet-i fikriyye sayesinde bu noksanların da itmam edileceğini zamana ve diğeri meslektaşlara terk eylerim.

Trabzon
Sultani kısım-ı ibtidâî
Tarih Muallimi
Ahmet Lütî

TRABZON TARİHİ

Resimli.

Mehaz = Şakir Şevket Bey'in Tarihi

Mevki-i Coğrafi: Karadeniz'in sahil-i cenubisinde vaki 41 derece arz-ı şimalde ve İstanbul mebd-i tul olduğuna göre 22 ila 42 derece tul-i şarkide, cenubda Alpontik selasil-i cibali imtidad eder dar bir sahadan ibarettir. Sevahil-i umumiyet itibariyle girinti ve çıkıntılı olunmağla şimal rüzgârlarına daima açık ve yalnız Pulathane [Akçaabat] limanı, garb rüzgârlarından kısmen masundur. Karadeniz'in müthiş dalgaları bu limanları daima tehdit eder. Havası latif ve matul ise de senenin kısım-ı azamı yağmurlu geçer. Bahr-i Sefid memaliki, zümre-i nebatiyesi burada mebzulen yetişir. Şarktan bed ile garba doğru limon, portakal mahsulü azalırsa da zeytin ve dut bi'n-nisbe ziyadeleşir. Cenub kısmından imtidad eden Karadeniz dağları Erzurum yaylasıyla muvasalat ve münakalatı tas'ib eder. Ahalisinin denizci olması hasebiyle Karadeniz'i yaz ve kış dolaşırlar. Kânunların müthiş fırtınaları burada yaşayan ahali üzerinde hiçbir tesir icra etmez. Küçük takalarıyla, İstanbul'a Romanya'ya ve Kırım ve hatta Azak Denizi sahillerine kadar varırlar. Öteden beri denizci olan bu kavim en mümtaz sınıfını şarkta yaşayan ve halen "Laz" tesmiye edilen kavme muhtassdır. Bu sahada cereyan eden enhar, seyr-i sefaine ve ne de ziraata salih değildir. Ancak Of kazasında cereyan eden "Kalipotamos" ve Sürmene kazasında "Homurgan" çayıyla Trabzon kazasında "Değirmendere" ve "Kalenema, Visera" gibi çaylar küçük bahçeleri irva ve iska eder. Bu memleket ahali bir kısım dahi ziraatla iştiğal eder. En çok yetişen mahsulât [2] fındık ve fasulye ve alel-husus

tütündür. Fakat ahalinin medar-ı maişetini temin eden balıkçılıktır. En çok çıkan balıklar, hamsi, barbunya, kefal, palamut ve yunus balığıdır.

Kable'l-milad Trabzon

Trabzon tarihi hakkında ilk evvel imale-i kalem eden Trabzonlu Şakir Şevket Bey olmuştur. Bu zatın 1294 sene-i hicriyesinde kaleme alıp İstanbul'da tab ettirdiği tarih birçok rivayat ve esatiri derc etmiş ise de, hakayık-ı tarihiyye ancak birkaç sahifesinde münderiçtir. Trabzon sevahiline ilk evvel ayak basanlar Fenikeliler olsa gerektir. Fenikeliler, Bahr-i Sefid akvamının ebü'l-mellahi olarak tanınmış, Yunanlılar, Romalılar bunlardan gemiciliği öğrenmişlerdir. Bu hakayık-ı tarihiyye ortada mevcut iken ve sonra Fenikelilerin Karadeniz boğazını geçerek Batum ve Karadeniz sahillerine uğrayıp orada esir ve ipek ticareti yapmakta olduklarına nazaran ilk evvel Trabzon sahilinde tesis-i müstamerat eden Fenikelilerdir. Bilahare bu memleket sırasıyla Yunanlıların ve bazen İranlıların ellerine düşmüştür. Sevahili kayalıklı olmasına nazaran ilk ismi Yunanlılar koymuştur. Trabzon kelimesi Yunanlıların sofraya manasına olan -Trabzesi-den alınmıştır. Anadolu sahilinde Yunanlılar ilk tesis ettikleri müstamere Ereğli, Sinop'tur. Bilahare Sinop havalisinden hicret eden Yunanlılar sahile gelmişler, ab u hava ve letafetiyle müstehir olan bu sahile [3] çıkmışlardır. İşte kayalarının sofraya biçiminde olmasına nazaran "Trabzesi" denilmiş ve bu yavaş yavaş tahrif edilerek Trabzon şehri namını almıştır. Bazı müverrihler Trabzon'un İraniler zamanında tesis edilerek Hurşid-abad tevsim edilmiş veya dalgalarının şedid olmalarına rağmen Tarab-efzun denilmiş ve Trabzon kelimesinin buradan alınmış olması muhtemel ise de hakikat-ı tarihiyye yine Rumların "Trabzesi"nden tahrif edilmiştir. Kable'l-milad 750 sene mukaddem İskiris isminde Yunanlı bir zat tarafından tesis edildiği mervî ise de Hititlerin Anadolu'da icra-yı hükm etmeleri, Ermenilerin dahi onları istihlaf etmelerine bakılırsa kable'l-milad bu vekayı-i tarihiyye Trabzon milattan 1000 sene evvel, belki de pek eski olması melhuzdur. Trabzon vilayetinin Gümüşhane livasında akvam-ı ariyeden(?) Haldiler tavattun ettiği müsbet bir vaka-i tarihiyyedir. Ve el'an Gümüşhane akvamına Halit namı verilmektedir. Milattan birkaç bin sene evvel Gümüşhane'de kuyumculuk ve bakırcılık sanatı müterakki idi. Bu kavmin yaz ve kış mevsimi Trabzon civarında iskân etmeleri anlaşılıyor ki: Vaktiyle buraya sahip olan Haldiler, Yunanlıların taarruzlarından korkarak cenuba kaçmışlar ve Trabzon'un kadim meskenesi Haldilerdir.

Trabzon'un garbında bugün Şarlı, Vakfikebir ve Eynesil karyelerinde tavattun eden akvam-ı Turaniye'den Çepniler kable'l-milad tavattun etmiş bir kabiledirler. Rum tarihlerinin rivayatına nazaran Sinop Krallığı'nı tesis eden Yunanlılar bilahare Sinop'tan muhacerat tarikiyle Trabzon'a gelmişler ve orada küçük bir köy tesis

etmişler ve evvelce arz olunduğu üzere civardaki taşlara nispeten [Trabzesi] tesmiye edilmiş ki; o zaman [4] putperestlik devri idi. Mabud [Apollo] idi. Eski Trabzon şimdiki Değirmendere'nin sağ ve sol sahillinde tesis etmiş, sahilinden bir çaryek saat uzak mesafede el'an Kaymaklı kilisesi namıyla ma'ruf bir mabedi mevcut idi. Acem hükümdarlarından Dara zamanında Trabzon istila edilmiş ve halk İran mezhebi olan "Hürmüz" mezhebine icbar edilmişti. Trabzon ve civarında bulunan ve Dara'ya ait meskûkâtan anlaşıldığına nazaran İraniler buradan [satraklık] valilik halinde idare edilirdi. Dara hükümetinin, şan ve şevketi mahvolduğu bir anda ahali-i kadime İran memurlarını tard ve katliam ederek eski dinlerine rücû etmişler ve yeniden bir krallık tesis edilmiş ve Ermenice tekavür kelimesine muharref olarak tekfur denilmiş, el-yevm Trabzon'un cenub mahallatinin ve sayfiyyesine madud olan "Tekfurçayı" o zamandan kalmış olsa gerektir. O zamanın meskukatına nazaran: Trabzon halkı gemicilikle idare-i hayat ederler ve meskukat üzerinde şu ibareler mahkuktur: Bir tarafında Trabzonlular ile gemi başı ve demiri diğer tarafında bir hayvan başı bulunmaktadır. Daha sonra Lazistan krallığı Gürcüler tarafına tesis edilmiş ve el'an eski Trabzon namıyla yâd edilen mahalde icra-yı hükümet ederlerdi. Kâh menfaaten İranilere karşı harb açarlardı ve bazen de müteferrik bir halde harb ederlerdi.

Bade'l-milad = Şarkî Roma İmparatorluğu Hıristiyanlığı kabul ettiği zaman Trabzon hükümeti hâlâ eski dinlerinde idi. Azadan her biri bir tarafa neşr-i din [5] ile memur edilmişlerdi ki; bunlardan rivayete göre [[Apostolus]] nam zat Trabzon'un Tuzluçesme denilen mahallesinde sahile karib bir mevkide ihtiyar-ı ikamet etti. Ve din-i mesihi neşr ile memur olduğundan orada kendisini ziyaret edenlere telkinatta bulunmağa başladı. Günden güne teksir-i cemiyet ederek Hıristiyanlığı Trabzon'da hem halka hem de hükümetine tanıttırdı.

Tebcil namı için el'an o mevkide büyük bir Rum kilisesi mevcuttur. Her sene ilka-üs salib fil-ma yevm-i mahsusunda bu kilise civarında icra-yı ayin edilir ve her Rum o mevkii hürmetle selamlar. Ve ilk neşr-i din mahalli olduğuna Hıristiyanlar takdis edilir. Bu asır, esasen mezhep asrı olmakla İstanbul'a merbutiyet-i dinleri dolayısıyla siyaseten de İstanbul'a rabt-ı kalb ettiler ve artık Şarkî Roma İmparatorluğunun icra-yı memalikine kendilerini addettiler. O zaman İstanbul'un kayseri Bizantios idi. Rum tekfuru Adisdiyanos İstanbul'a giderek Hıristiyanlığı kabul ettiğine mükâfaten Lazistan krallığının da uhdelerine tevcihatını talep etmiş ve bu talep vaki is'af edilmişti. Bilahare Romalılar, Karadeniz sevhiline musallat oldukları zaman Trabzon'u da ellerine geçirmek istemişler, fakat mağlup olarak ricat edilmiş ve Trabzon bu zamanda istiklalini eline almıştır. O zaman Trabzon kralı Midaridis idi. Romalıların memlekete hücumu

zamanında Midaridis muntazam bir askerle Romalıları karşılamış ve memlekette bir ittifak-ı tam meydana getirmiş idi. Oğlu Farnaki pederini istihlaf etmiş, zamanında hiçbir vukuat-ı harbiye olmamıştı. İkinci Midaridis zamanında Romalıların tehditleri artmışsa da yine Romalılar muvaffak olamamışlardır. Bilahare Roma [6] kumandanlarından –Lukos- kuvve-i külliye ile Trabzon'a gelerek Midaridis'i mağlup etmiş ve ta Ermenistan hududuna kadar takip edilmiş, bundan sonra Trabzon Romalılar tarafından idare edilmeye başlanılmıştı. Miladın 1120 senelerinde İstanbul'a mensup valiler tarafından idare ediliyordu. O zaman İstanbul'da [Komnen] ailesi hükümdarlığa Angelos'un oğlu Aleksios Trabzon'a gelerek bir krallık tesis etmiş, esna-yı tesiste şehir-i mezkûrun civarında bir ejderha katletmiş ve bu muzafferiyetini kayıt için bir çeşme inşa ettirmiş. Ve çeşmenin mîzabını ejderha şeklinde yaptırmış. Rivayete nazaran bu çeşme şimdi Fatih Sultan cami-i şerifi ittihaz olunan Altunbaş kilisesi civarında idi. Bu çeşmenin bir rivayete göre Bayezid-i Veli tarafından inşa edildiği ve bir hale göre de Angelos tarafından inşa edildiği söylenmektedir. Bu çeşme 1332 senesinde Trabzon'un Ruslar tarafından istilası anında Rusların delaletiyle tahrip ve musluk Moskova'ya nakledilmiştir.

Aleksios on sekiz sene kadar krallıkta bulunmuş ve 1222 tarih-i miladisinde vefat etmiş, yerine damadı Andronikos geçmiş ise de on üç sene sonra Aleksios'un hafidi Yuvani makam-ı kraliye is'ad edilmiş bundan sonra Yuvani'nin kardeşi Emenuel zamanında Trabzon'da büyük bir yangın zuhur etmiş birçok mebani-i atika yangın esnasında muharrik olmuştur. Bu sırada yani miladın 1245 senesinde Trabzon'un garbındaki Ayasofya kilisesi inşa edilmiş Emenuel'in irtihaliyle [7] yerine geçen oğlu ikinci Andronikos bila-veled vefat ettiğinde yerine biraderi Yorgi geçmiştir. Yorgi zamanında akvam-ı Turaniye Anadolu-i suğraya muhaceret etmiş ve Trabzon krallığı ile pek çok muharebelerde bulunmuş ve nihayet Türkler eline esir düşmüştür. Türkler yalnız iç kaleye dahil olamayarak şehrin dış mahallatında ziraat ve filahatle meşgul olmuşlardır. Bugün elan Şarlı nahiyesi taraflarındaki ahali bu nesildendir. Kral ikinci Aleks zamanında Sinop hükümeti ile aralarında vukua gelen muharebatta Trabzon müteessir olarak bu beladan kendilerini korumak ve müdafaa edebilmek için şimdiki Eksotha, Mumhaneönü mahallatını deniz cihetine sur ile ihata edilmiştir ki el'an mevcuttur. Üçüncü Andrenikos zamanında biraderlerinin taç ve taht kavgası devam etmiş ve nihayet küçük biraderi Vasil'in zevcesi İrene kraliçe olmuştur. Onun zamanında Ayasofya mahallatı tertib edilmiş, Trabzon'un Kindinar cihetinde büyük bir çiçek-riba saray bahçesi inşa edilmiştir ki; bu Alman müverrihleri tarafından ara sıra kral bahçesi nerededir diye sorulmaktadır. Rivayete göre bu bahçe kraliçe İrini tarafından son derece ihtimam edilmiş ve her türlü meyve, limon, portakal, nar ve hatta memalik-i hare eşçarı dahi yetiştirilmesine

gayret edilmiş ise de kraliçe İrini'nin vefatını müteakib bu bahçe dahi mahv u perişan olmuştur. Bugün etrafı surla ihata edilmiş bir tütün tarlası halinde başka bir şey yoktur. İçerisinde yalnız asar-ı atikadan addolunabilecek bir kuyu, birkaç tane divarı görülmektedir. İrini'den sonra 1443 tarihine kadar sekiz kral dahi gelip geçmiş ve en sonra David Komnen olup Uzun Hasan'a kayınpeder olmuş, işte bunun ilahine(?) Fatih Sultan Mehmet Trabzon'u zapt etmiştir. [8]

Trabzon'un Fethi

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiği zaman iki aile imparatoru mevcut idi. Biri Paleolog diğeri Komnen. Paleolog hanedanı İstanbul'da, Komnen ise Trabzon'da icra-yı hükümet ederlerdi. Fatih Sultan maksad-ı aslisi, Rum nüfuzunu Türk- İslam diyarından kaldırmak ve yerine müttehid ve müttefik bir İslam hükümeti tesis etmekte. Bunun içindir ki evvela, İstanbul'un fethi zamanında Cenevizlilerin ikamet ettikleri Galata mahallatının anahtarlarını Cenevizlilerden istedi. Muvafık cevap alamayınca o mahallin zaptıyla iktifa etmeyip Karadeniz'deki Amasra ilini de alacağını beyan buyurdular. Artık Cenevizlilere ilan-ı harp edilmişti. Amasra zapt edildikten sonra padişah donanmaya ehemmiyet verdi. Ve yüz elli parça gemi inşasına Mahmut Paşa'yı memur eyledi. Mahmut Paşa gemi inşasıyla meşgul iken diğerk taraftan padişah dahi ordunun nevakıs-ı ikmale bezl-i mesai buyurdular. Vech-i azimet ne cihette olduğu malum olmadığından ordu kadısı "padişahım vech-i azimetin ne tarafa olduğunu sual eyledi." Cevap olmak üzere padişah "eğer sakalımın tellerinden biri tasavvurata muttali olsaydı onu derhal koparıp yakardım" cevab-ı münfasılanesini verdi. Bir müddet Mahmut Paşa'nın yüz elli gemisinin ikmal-i techizatına intizar ederek, diğerk taraftan da oğullarının sünnet düğününü icra etmiş ve düğüne İsfendiyar-zadeleri davet etmişti. Sinop beyi İsfendiyar-zade İsmail Bey'e donanma için me'kulât tedarikini ve iktiza ettirdiği taktirde bakır madenleri hâsılatının akçe itasını yazdı. Bir mektupla da İsmail Bey'in oğlu Hasan'ı Ankara'ya istedi. Oğlu Ankara'ya vusulünde [9] "babana söyle ki: Elindeki Sinop şehrini şiddetle arzu ediyorum." Artık emr-i kıta-i Padişahî infaz edilecek bir halde idi. Bu suretle padişah Sinop'a hâkim olunca; Trabzon'un fethi kuvve-i karibeye gelmişti. Sultan Mehmet Sinop'tan sahili takip etmişti. Ordusunun nokta-i azimeti Trabzon değil, Akkoyunlu hanedanının büyük hükümdarı Uzun Hasan mütecavir memalik imiş gibi Amasya, Sivas tarikiyle Erzurum'a giden yolu tuttu. Trabzon imparatoruyla kıralı bulunan Uzun Hasan bir sene mukaddem "kayınbiraderi David Komnen menafii için padişaha bir heyet-i sefaret göndererek imparatorun Bab-ı Hümayuna medyun olduğunu iki bin duka verginin terkini taleb eylemiş." Bu heyet-i sefaret padişahın izzet-i nefsine dokunarak efkârı telif edecek yerde tahdiş eyledi. Trabzon

üzerine vaz olunan vergiyi daha emin bir surette terk ettirebilmek için Uzun Hasan'la padişah-ı asrın büyük pederi Mehmet-i evvelin Karayol taifesine senevî vermekte olduğu bin halı ile sarıkları istedi. Elçiler “altmış seneden beri verilmeyen bu hediye nin müterakimini de talep eylediler.” Padişah bunlara “haydi siz rahatça gidiniz. Gelecek sene ben kendim gelir borcumu öderim” cevabını verdi ve hemen Tokat'ın şarkına müsadif olarak Sivas'tan iki merhalede ve Erzurum yolu üzerinde kâin Koyunluhisar Kalesini, Uzun Hasan bir zaman mukaddem sahibi Hasan'ın elinden almıştı. Sultan Mehmet, Rumeli Beylerbeyi “Hamza Bey”i bu mevkinin zapt ve mümkün olmadığı halde o tarafların hisar-zede edilmesine memur eyledi. Ve Hamza Bey sahraları tahrip edildiğinden Uzun Hasan'ın intikamını tezyid eyledi. Lakin Sultan Mehmet Koyunluhisar'ı alıp da Erzincan [10] üzerine yürüyünce Akkoyunlu hükümdarı validesi Sara'yı ve Çemişgezek Kürd Beyi Şeyh Hüseyin'i sulh müzakeresi için kıymetdar hediyelerle padişahı istikbale gönderdi. Fatih Sultan Bulgar dağı kurbuna vusulünde elçilerle telaki ve onları istirahat-ı azime ile kabul eyledi. Uzun Hasan'ın validesine “ana” diye hitap ederek ve şeyhe baba unvanını vererek onların vesaiti üzerine Uzun Hasan'la musalaha ve bade Bulgar Dağı tarikinden Trabzon'a teveccüh eyledi. Bu dağ mürtefi ve çıkılması müşkül olduğundan padişah hemen daima yaya gider, Uzun Hasan'ın validesi Sara “oğlum bir Trabzon için kendini bu kadar yormak çok değil midir” dedi. Fatih Sultan Mehmet de cevaben “valide seyfü'l-İslam benim elimdedir, eğer bu meşakatlere katlanmayacak olursam gazi unvanına müstahak olamam. Ve bugün yahut yarın huzur-ı rabbü'l-âlemine çıktığım zaman düçar-ı mahcubiyet olurum” diyerek dağı geçti. Trabzon'a indi. Trabzon merkeze tabi olmak üzere bir Sinop Rum müstemlekesi halinde iken Eksenefon'un İran hükümdarı tarafından takip olunarak avdette beraber bulunan on bin Yunaniye misafirperverane bir surette kabul göstermiştir. Mitridat'ın Trabzon için ne türlü imaratta bulunduğu meçhul ise de Tırajan, Adriyan, Jüstinyan tarafından emr olunan tertibat hala kitabelerden, madalyalardan, liman ve su bendleri asar-ı bakiyesinden istidlal olmaktadır. Tırajan'dan beri Kapadokya pay-tahtı derecesine terfi olunmuş ve Gotların Karadeniz'deki ilk haydutluklarına hedef olmuştur. Çifte suruna ve on bin muhafızına rağmen bu vahşilerin bağten dest-i istilasına geçerek yağma ve ahali katliam olundu. Gotlar, gemilerini [11] aldıkları ganâimle doldurdular. İstanbul'un ehl-i salib tarafından zabtından sonra Atijeri ve Laskaris hanedanları Epir ve İznik'de Bizans İmparatorluğu enkazı üzerinde hükümet ettikleri zaman Komnen hanedanı Trabzon'da tesis-i taht eylediler. İmparator unvan-ı mefharetini alan işbu kudretsiz Trabzon hükümdarları her taraftan kendilerine nisbetle daha kuvvetli komşularla muhata kılarak maharetiyle onların himayelerini temin etmek istediler. Kızlarını yalnız Bizans'a göndermediler. Akkoyunlu,

Karakoyunlu şehzade-gâni içinde de onlara koca aradılar. Timur'un ahfadına ve Lazlarla Abazalar gibi diğer mütecaviz vahşilere tezvîc niyaz eylediler. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın zevcesi Trabzon'un son imparatoru David'in selefi ve biraderi Jan'ın kızıdır ki, işbu Jan, Şeyh-i Erdebil tarafına şiddetle tazyik olduğu ve maiyeti halkı dağılarak yalnız elli kişiyle kalmış bulunduğu halde içinde mukavemete kudret-yâb olmuştur. Şeyh İran'a çekildi lakin Amasya Osmanlı kumandanı Hızır Bey ki orada mukim olan Şehzade Bayezid namına sancağı idare ederdi. Trabzon'u ale'l-mufassala basarak takriben iki bin esir alıp getirdi. O zaman Jan biraderi David'i Osmanlı padişah-ı cedidi Mehmed-i saniye göndererek senevî iki bin duka vergi tahaddüdüyle üserayı istirdada muvaffak oldu. David biraderinin makamına kâim olunca Trabzon taht-ı mütezilzili üzerinde bekasını, o vergiyi te'diyeye devam ile temin edebildi. Ta o zamana kadar ki; damadı Uzun Hasan'ın müdahale-i mağruranesi üzerine vergi yükünden kurtulacak yerde tahtının yıkıldığını gördü. Sultan Mehmet'in ordu ile Trabzon piş-gehine vusulünde hayli gün mukaddem donanma ile gelmiş bulunan Mahmut Paşa birkaç defa taarruz ettiyse de [12] bir netice elde edemedi. [Padişah imparatorun hazineleri ve bende-gâni ile birlikte Sırbistan'a çekilip gitmesini ve aksi halde hayatıyla beraber her şeyi gâib edeceğini kendisine bildirdi.] Mahmut Paşa, İnoz'da Dimitrios'un refahiyet ve rahatla vakit geçirdiğini misal göstererek imparatoru bu suretle arz ve teslimine imale etmek istediği halde David bir türlü rıza göstermemiş. Lakin padişahın kısa olan efkârı üzerine hemen muvafakat etti. İmparator bir gemiye binerek İstanbul'a gitti. Trabzon da Gelibolu sancakbeyinin kumandası altında bulunan yeniçeri ve azebler tarafından işgal olundu. Amasya Beyi Hızır Bey Trabzon civarını tasarruf eyledi. Trabzon delikanlılarından bir takımı sipahiler, silahdarlar, yeniçeriler, arasına alınarak bir takımı da çadır hizmetine tahsis olundular. Trabzon imparatoru kızını padişaha tezvîc etmek istedi, lakin o padişah-ı celadet-güster bu teklifi reddetti. David'in birader ve selefi Jan'ın oğlu -ki Bizans tahtının asıl varisidir- taht-ı esarete bulunduruldu. David'in sekiz oğlundan en küçüğü Edirne'de babalarının dinini terk ile kabul-i İslam eyledi. Bizans İmparatorluğunun son iki prensi olan Paleolog Dimitrios ve Komnen David Edirne sarayında han-ı pay-ı şahaneye yüz sürerken birbiriyle telaki etmişlerdi. Bunlardan Paleolog Dimitrios İnoz'da, Komnen David Siroz'da ikamet edilmişlerdi. Muahharen Paleolog kisve-i imparatorî hayalâtını unutmak için libas-ı ruhbaniyete girdi. Komnen ve ailesi duçâr olduğu cezadan bu suretle kurtularak yaşadı. Komnen'e gelince: Uzun Hasan'ın zevcesi bulunan yeğenin sabık imparatorun oğullarından [13] birine yahud amcası Aleksi'yi kendi yanına daveti muntazammın David'e göndermiş olduğu mektubun verdiği şüphe üzerine Sultan Mehmet hep Komnenleri

Edirne’de zincire, vurdurdu. Ve ondan sonra da bu eski hükümdar ailesinin cümlesini İstanbul’da idam eyledi. David kardeşi Aleksî, selefi Jan’ın sabî oğlu olan yeğeni David’in yedi oğlu cellat satırı altında terk-i hayat eylediler. Sekizinci oğlu Müslüman olduğu için hayatını muhafaza etmiş ve babasının padişaha tezvic emelinde bulunduğu prenses Anna harem-i sultaniyeye girerek fakat Hıristiyanlıkta kalmıştır. Muahharen bu prenses Hıristiyan dinini muhafaza ettiği halde Tesalya valisi Zağnos Paşa ile daha sonra kabul-i İslam ederek Evrenos-zadelerden biriyle izdivaç eylemiştir. David’in sarayındaki başlıca zabıtânın ve hükümet memurlarının oğulları yeniçeriliğe yahud saray hadımlığına alındılar. Padişah genç kızları oğullarına yahud hademesine ihtida eyledi.

Trabzon miladın 1461 ve hicretin 762 tarihinde feth olunmuş ve tarihi “Horos” olarak düşmüştür. İlk evvel Zağnos Paşa fırkası Trabzon’un garb tarafında kale kapısından şehre dâhil olmuş ve o civardaki mahal-leye Zağnos namı verilmiştir.

Rivayete göre Trabzon’un fethi zamanında kral, Fatih Sultan’la muhabere ederek kalede gerili olan zinciri kırk top ile kestirilmesi kararlaştırılmış, otuz dokuz top atılmış zincir hala kesilmemiş idi. Paşa da bir çare-i hal düşünmekte iken irade-i padişahî olmaksızın kırkinci top dahi atılmış. Hemen endaht edenin boynu vurulması emr olunmuş. Fakat [14] zincirin kırıldığı malumat alınınca zavallı topçunun şehit mertebesinde olduğuna ordu kadısı fetva vermiş ve bir türbe inşasıyla Fatih Camii civarında defni irade buyrulmuş imiş. Bu türbe istila zamanında Rumlar tarafından tahrip edilmiş ve makberde altından mamul haç [salib] zuhur ettiği rivayet olunur. Diğer bir rivayete göre gece horozlar öterse kalenin ancak o zaman İslamlar eline geçeceği itikadı Rumlarda mevcut imiş. Rahiplerin bu kehanetine kral öteden beri inananlarından idi. Gece yatsı zamanı horozlar ötmüş, kral meşum olan bu sadayı işitince [Eyvah taç ve tahtım mahvoldu] demiş ve tarihini dahi Horos tesmiye edilmiş.

Trabzon’un Fethi -865-

Trabzon’a ilk vali Hızır Bey gelmiştir. Ve zamanımızda binlerce vali gelmiş, bunlar içinde iki ve üç defa makam-ı vilayete gelenler olmuş, içlerinden hayrat ve hasenatı severek ifa edenler pek çoktur. Avcı Sultan Mehmet [Mehmet-i Rabi] zamanında İskender Paşa isminde gelen vali namına izafeten bir mahalle ve bir de cami ve bir medrese ve bir memba suyu şehre isale eylemiştir ki [el-yevm mevcuttur.]

Süleyman-ı sani zamanında Hasan Paşa namındaki vali güzel bir askeri kışlasıyla bir de hastahane ve bir de askerlere mahsus olmak üzere bir hamam inşa eylemiştir ki; hastahane ile kışla mevcut, hamam ise Ruslar tarafından tahrip edilmiştir. [15] Yavuz Sultan Selim,

memleketi mütegalibenin elinden ve Şii mezhebinin istilasından kurtarmıştır. Zaman-ı vilayetinde İran şahı İsmail ile kâh dostane ve kâh hasmane bir tavır alırdı. Bir defa Tebriz’de Şah İsmail ile satranç oynayarak şahı mağlup etmiş ve şah dahi badi-i felaketi olunca kendisini mağlup eden kimse olmadığını söylemiş ve şu halden dolayı Yavuza bin altın vermiş, Selim Sultan bu parayı Tebriz’de bir mahalle defnetmiş ve Çaldıran Muharebesi’nde bu parayı mukarrebine bildirmiş ve alarak askerine o gece kıymetli taamlar ekl ettirmiştir.

Validesi Gülbahar Sultan inşa ettirdiği bir cami ile bir medrese ve bir de imarethane el-yevm mevcut olup yalnız imarethanenin matbah kısmı Ruslar tarafında tahrip edilmiştir. Cami içerisinde Gülbahar Sultan’ın türbesi mevcut olup Ruslar tarafından sandukası tahrip ve üzerinin ortası gasp olunmuş ise de memleketimiz gençlerinden Hacı Ali-zade Ali Bey tarafından fevkalade bir gayretle tamir ve eski haline irca edilmiştir.

Trabzon’a gelen valilerden “Musa” Paşa, namına izafeten bir mahalle ve bir de cami ve bir adet çeşme inşa ettirmiştir. Cami mevcut olup çeşme tamamen tahrip edilmiştir. [16]

Trabzon’da el-yevm mevcut olup minarelerinden “Allahu Ekber” samet-i ulviyesi yükselen camiler ber-vech -i atidir.

Ortahisar Fatih Camii: Kiliseden camie tahvil edilmiştir.

Yenicuma: Kiliseden camie tahvil edilmiştir. Kısmen istila zamanında tahrip edilmiştirler.

Ayasofya: Kiliseden camie tahvil edilmiştir. Kısmen istila zamanında tahrip edilmiştirler.

Gülbahar Sultan İmaret Cami: Yavuz zamanında inşa edilmiştir.

Eksotha Kiliseden muhavveldir.

Pazarkapı

Çarşı Mahallesi

Arap Camii

Konak Camii

Tavanlı

Şirin Hatun

Musa Paşa

İskender Paşa

Hacı Kasım

Debbağhane

Kemerkaya

Ayafilibo

Ahi Revan Dede

Mesacit

Kilise olmayıp bade’l -feth inşa edilmiştir.

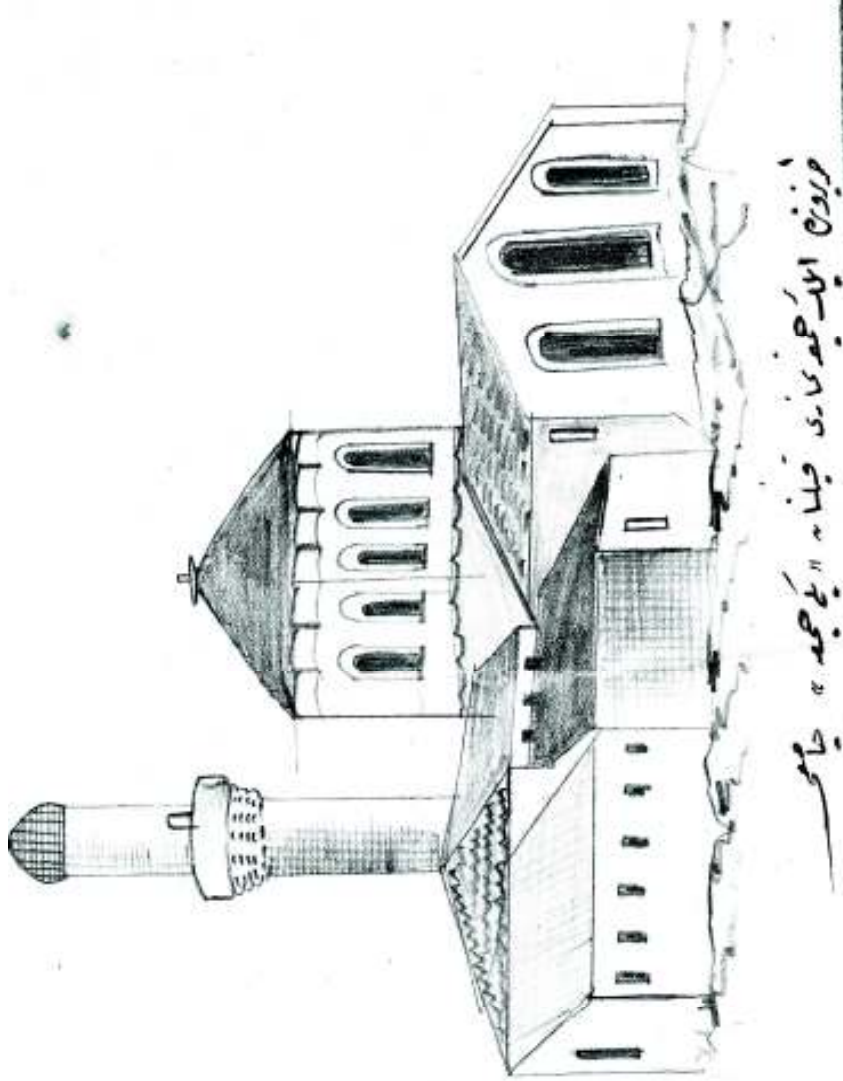
Ortahisar, Kavak Meydan, Mağara Mahallesi,

İçkale, Boztepe, Saray-ı Atik, Kemeraltı. [17]

Ahmet Lütfi'nin Trabzon Tarihi'nin ilk sayfaları

Ahmet Lütfi'nin Trabzon Tarihi'nde yer alan Yeni Cuma Camii